

УДК 94.(477):711.4 Батурина «17»

М.І. Терех

ІСТОРІЯ ВІДБУДОВИ БАТУРИНА ЗА ЧАСІВ
ГЕТЬМАНА К.Г. РОЗУМОВСЬКОГО

У статті досліджуються питання відбудови Батурина часів гетьманування К.Г. Розумовського, контракти з майстрами та бригадами, рознарядки та наряди на залучення робітників для будівництва.

Ключові слова: Батурина, будівництво, контракт, гетьман, рознарядки.

Відбудова Глухова та Батурина розпочалась після обрання К.Г. Розумовського гетьманом України. Спочатку він мав намір жити у Глухові, але швидко зрозумів, що місто не відповідає його далекоглядним планам на майбутнє України. Кирило Григорович просить імператрицю Єлизавету Петрівну перенести гетьманську резиденцію до зруйнованого і спаленого в 1708 році Батурина, мотивуючи тим, що йому не подобається «гнусное место Глуховское» [1, с. 383].

24 липня 1750 р. імператриця Єлизавета Петрівна підписала указ наступного змісту: «Именной, данный Коллегии иностранных дел. – О назначении Малороссийскому Гетьману резиденции в Батурине. Всемилостивейше соизволяем: Малороссийскому Гетьману резиденцию свою иметь в Батурине, так как и прежние Гетьманы оную там же имели, и бывший тамо город возобновить; а при заложении онаго учинить освящение по церковному обыкновению» [2, с. 340].

Історію відбудови гетьманської столиці в період гетьманування К.Г. Розумовського вивчали відомі українські історики О.М. Лазаревський [9], О.П.Оглоблин [13], С.А. Токарев [4], П.І. Нечипоренко [5], О.Б. Коваленко [20], С.О. Павленко [18] та інші. Ф.Ф. Горностаев зазначав, що «строительный размах гетмана гр. К.Г. Розумовского был так широк, что предполагалось на месте Батурина построить вновь целый город-столицу, отвечающий новым требованиям и значению столицы Юга» [3, с. 15].

Незважаючи на праці відомих істориків, питання відбудови Батурина другої половини XVIII ст. ще має багато білих плям, які необхідно досконало вивчати. У статті частково розглядається період від будівництва «машинной пыльной мельницы» до 1764 року – скасування гетьманства.

Ранньої весни 1751 р. розпочались підготовчі роботи по відновленню Батурина. Генеральною канцелярією були видані укази про заготівлю будівельних матеріалів та пошук кваліфікованих майстрів. І вже 7 травня Новгород-Сіверський сотник Стефан Судієнко доповідав, що закінчує будівництво «в горах Мезинской и Петровской вапняных заводов», на річці Десна розпочато зведен-

ня «Пироговской пристани» [4, с. 23]. Одночасно будується і Велико-Устенська пристань [5, с. 123] для сплаву по річках деревини.

Розуміючи, що для відбудови Батурина необхідно використати велику кількість пиломатеріалу, гетьман планує одним із перших підприємств улаштувати «машинную пыльную мельницу». Для її будівництва він запрошує «силезко(й) нації іноземця машинни(х) дел мастера Иогана Фри(д)риха Ги(р)шбе(р)гера к себе на службу на три года». 01 травня 1751 р. (ст. ст.) в Москві між К.Г. Розумовським та Ги(р)шбе(р)гером був укладений «контракт» із п'яти пунктів [6, с. 92]. У першому пункті зазначалося: «Строить ему Ги(р)шбе(р)геру, где (.) повелено будет, всякия машины и мельницы водяния, на которихъ муку и перловую крупу молотъ, доски пилить, сукни толчи(;) и всякия камення, к строеію уптрре(б)ляеміе, полировать и точить, бумагу делать и все то, что до они(х) водяни(х)» машинъ и мелницъ касает(т)ся, делать будет можно (;) [6, с. 92–93].

Григорій Теплов, який відповідав за розбудову Батурина, виконує розпорядження Кирила Григоровича і першочергово зводить «пильный завод, в виду того значительного количества построек, которое предстояло воздвинуть в Батурине» [7, с. 261].

Лісопилку (в той час її ще називали тартак, тертичне підприємство, «машинная пыльная мельница», «машинная фабрика») розпочали будувати у 1751 р. [8, с. 48] під наглядом «Иогана Фри(д)риха Ги(р)шбе(р)гера», якого величали Іваном Фрідріховичем. Четвертий пункт «контракту» передбачав «для приказанной ему работы», а це в першу чергу будівництво «машинной пыльной мельницы», надати людей «сколко он требовать будет и еще человека осо(б)ливог(о), котрому на(д) ними строгое смо(т)рение иметь» [6, с. 92]. Відомо, що з 1751 по 1755 рр. за ходом робіт «по повелению его ясновельможности наблюдал» батуринський сотник Дмитро Климентійович Стожок [9, с. 116]. У жовтні місяці 1751 р. на будівництві «пильной мельницы» було задіяно 220 робітників [4, с. 25].

Гіржбергер також наглядав за зведенням окремих дерев'яних будівель та підприємств Батурина [10, с. 48]. Відомі його контракти з теслярами на побудову двох флігелів, льодовника, пекарні та каретні [11, с. 233]. У 1760 р. він керує будівництвом греблі на річці Шовковиця, що біля Батурина, у 1761 р. – цегляного водяного млина на три камені на цій греблі та хліву для його потреб. Цього літа на його будівництві працювало 200 робітників та 200 возів з їздовими [9, с. 52]. 1765 року «славная водяная мельница» згоріла [12, с. 366].

З Бреславської фірми Корна і Гамперта на ім'я «машинних дел мастера» до Батуринської поштової станції надходила технічна література, завдяки якій Іван Фрідріхович знав про всі технічні новинки Західної Європи і застосовував їх при

будівництві нових об'єктів не тільки у Батурині (наприклад фабрики Розумовського) [13, с. 221, а й в інших містах. Так, для генерал-губернатора Малоросії П.О. Румянцева-Задунайського в Вишеньках (Коропської сотні) у 1769 р. він звів на палях водяний млин на річці Десні [14, с. 18]. Існують дані про його «постройку казенной мельницы в Глухове» [15, с. 153].

З артілями будівельників, запрошених до Батурина, укладалися контракти, в яких докладно зазначалися обсяги будівництва і фінансування, види і технології робіт. Наприклад, Гіржбергер з 8 травня по 29 листопада 1757 р. уклав 5 контрактів з теслями [10, с. 48] (табл. 1). Про них згадує Прокоп Іванович Нечипоренко у роботі «Умови робітничої праці на Батуринських та Глухівських «національних строєнях» [4, с. 134].

У липні 1752 р. роботи по улаштуванню «машинной пыльной мельницы» були закінчені, і лісопилний завод розпочав відпускати пиломатеріал для будівництва нових об'єктів по рознарядках «Експедиції». Так, до 5 серпня 1752 року з батуринських запасів було взято 3 880 пиляних колод по шести відпускних ордерах – 1108, 999, 803, 130, 680 та 160 колод кругляка [16, с. 197].

Для заготовки деревини в лісі та підготовки до використання в будівництві потрібна була велика кількість теслярів та візників. Добровільно йти на відбудову Батурина козаки та селяни не хотіли, тому, в основному, по рознарядках відправляли «подпомощников козаков» [17, с. 155]. Генеральною військовою канцелярією видавалися накази, рознарядки, наряди про постачання робітників на відбудову «национальных строений Батурина», які направлялися до полкових канцелярій. Так, наприклад, одна підвода відсилалася від 20 козачих дворів, один тесля – від 120 дворів [5, с. 127].

Розсилаючи до полків рознарядки про направлення з кожної сотні певного числа

робітників для перевезення колод до Батурина, Генеральна військова канцелярія вказувала, що працівники мають бути відправлені з сокирами та возами у супроводі надійних «приставів» або отаманів, і провізією на один місяць. Від робітників вимагалася ще й розписка про добросовісний труд й дбайливе ставлення до деревини. «Очевидячки, працювали підводи та підводчики почергово, по тисячі приблизно душ щомісяця, а потім висилали зміну з інших сотень» [5, с. 124].

Протягом 1751–1752 рр. круглий лісоматеріал до лісопилки підвозився на возах (як скарбовими, так і мобілізованими) і через «Пироговську» та Велико-Устенську пристані. Він використовувався не тільки для будівництва млина, а й для інших об'єктів (можливо для батуринського військового цегельного заводу, будівництво якого велось у 1751–1752 роках). Відомо, що протягом 1751 р. до Батурина було завезено 5 265 колод, наступного року – 23 459 колод [18, с. 375].

Генеральний осавул Петро Валькевич, та бунчуховий товариш Іван Пироцький 1 жовтня 1752 р. звернулися до Генеральної військової канцелярії з проханням визначити порядок оплати праці майстрів-будівельників, адже «каменщикам, теслям и тертичникам присилаемим по наряду с полков и пешим работникам призводить ли заплату и почему – от дня или от штуки, кому именно» в Експедиції не знали [4, с. 24]. Через декілька днів до Батурина надійшов наказ Генеральної військової канцелярії від 5 жовтня, в якому зазначалося: «... повелеваем оным мастеровим людем призводить заплату таким распорядком, чтоб они напрасно той плати получают не могли ... зарплату призводить из денег Скарбу войскового» [4, с. 24]. У 1752 р. розпорядником «скарбовых денег» був призначений глухівський метердотель Іван Миколайович Дрон. Щоб одержати необхідні кошти, потрібно було «чрез атамана глуховского присилать в учрежденную

Таблиця 1

Дата складання	Що треба збудувати та як саме	Довжина	Ширина	Висота	За яку плату домовились
1757 р. 8 травня	Флігель з льодовнею, амбаром, 4-ми світлицями, 2-ма сіньми, пекарнею – всіх «10 покоїв»	22 саж.	4 саж. 2 арш.	5 арш.	150 руб. і 1 ½ пуда сала
22 червня	Флігель на 12 кімнат, 3-є сіней, 3-и спальні	22 саж.	5 саж.	5 арш.	190 руб. і 5 пудів сала
22 червня	Конюшня (на готовому цегляному фундаменті, вся гембльована в середині і знадвору)	22 ½ саж	6 саж.	5 арш.	150 руб. і 1 пуд сала
19 липня	Каретна шопа з сараями по кінцях та з чуланами для сидел і хомутів (теж гембльовані з обох боків)	17 саж.	5 саж.	5 арш.	70 руб.
29 листопада	Добудова до флігеля	7 саж.	5 саж.	5 арш.	20 руб.

Таблиця 2

Ім'я та прізвище	К-сть відпрацьованих днів	Сума за домовленістю	Виплачено коштів
1. Федір Коваль	25	2 руб. 50 коп.	2 руб. коп.
2. Мусій Цибуля	30	3 руб. 00 коп.	2 руб. 40 коп.
3. Яків Полещук	40	4 руб. 00 коп.	3 руб. 20 коп.
4. Тишко Полещук	30	3 руб. 00коп.	2 руб. 40 коп.
5. Лук'ян Синиця	25	2 руб. 50 коп.	2 руб. 00 коп.
6. Лаврін Коваль	30	3 руб. 50 коп.	2 руб. 80 коп.
7. Веремія Поліщук	3	0 руб. 30 коп.	0 руб. 24 коп.

Експедицію письменні требования». Всі ордери на видачу матеріалів, записки, розписки і «заплата всякая» заносилися в шнурову книгу із записом «востребования того, кого именно и означено будет Его ясновельможности повелением» [4, с. 24].

Виділених казною коштів явно не вистачало з самого початку відновлення Батурина. Кирило Розумовський в листі до імператриці Єлизавети Петрівни від 12 жовтня 1751 р. повідомляв, що «на построение в Батуринах церквей Божих, гетьманського дома и прочих публичных апартаментов, довольной суммы потребно; на то как скарбу национального, так и на собственное содержание мое все милостивейше пожалованных доходов крайне недостаточно» [19, с. 493].

30 травня 1759 р. Розумовським був підписаний універсал про переведення гетьманської резиденції з Глухова до Батурина, тому Г. Теплов вживав всіх заходів, щоб прискорити роботи по її облаштуванню [10, с. 50], у тому числі залучаючи додаткове фінансування. Так протягом трьох місяців 1759 р. (від серпня до листопада) батуринський сотник Д. Стожок отримав 8466 руб. 59 ½ коп., в липні 1760 року – 10029 руб. 50 коп. [10, с. 51]. Крім того, в цьому році до вересня місяця, за наказом Кирила Григоровича, «из скарбу малороссийского отпущено уже денег 4 тис. руб» [20, с. 175].

Оплата праці робітників, задіяних на відбудові «национальных строений», проводилась відповідно до умов письмового контракту. Інколи її надавали і робітникам, примусово направленим по ордерам канцелярії. Так у 1755 р. голова «Експедиції» Дем'ян Туранський запитував, чи платити пильщикам дошок (4 пари тертишників), які працюють по ордерам, бо всім іншим подібним фахівцям платилося за контрактами [5, с. 130]. Були випадки, коли «Експедиція» виплачувала меншу суму, ніж записану у контракті. Можливо, існували і усні домовленості, як це стверджує П. Нечипоренко, який досліджував соціально-економічний розвиток районів України, розташованих в басейні річки Сейм. Дані про виплати батуринським ковалям по закінченні робіт у гетьманському палаці [5, с. 132] наведені у таблиці 2.

Після закінчення робіт на окремо взятій споруді Генеральна військова канцелярія рішуче вимагала відправляти малярів зі своїми необхідними інструментами для фарбування та розмальовування будинків, при чому «прислати невзирая ни на какие отговорки, при нарочных приставах, чтоб не разбежались» [5, с. 133].

На відбудові «национальных строений Батурина» працювало багато в'язнів, серед яких було чимало гайдамаків. Тільки на одному цегельному заводі їх кількість доходила до 50 чоловік [15, с. 188]. Щорічно Генеральний військовий суд направляв до Батурина на примусові роботи по 10–12 засудже-

них [21, с. 403]. Відомо, що 1761 року були прислані 24 гайдамаки з фортеці Св. Єлизавети [22, с. 128]. Важкі умови праці штовхали в'язнів на втечі. Так, 2 липня 1764 року, по дорозі до в'язниці вони накинулись на охорону і втекли, перепливши в кайданах Сейм [22, с. 128]. Можливо, це були останні в'язні, задіяні на відбудові Батурина. Після указу Катерини II про ліквідацію гетьманства та утворення Малоросійської колегії (10 листопада 1764 р.) будівельні роботи не проводились.

Тільки в кінці XVIII століття, в останні роки життя, Кирило Григорович Розумовський розпочинає будівництво палацово-паркового ансамблю та Воскресенської церкви-усипальниці. За проектом архітектор Чарльза Камерона протягом 1799–1803 рр. тривали масштабні будівельні роботи. Батуринський палац – це єдине творіння видатного архітектора на території України!

Архітектуру називають застиглою музикою і її твори можуть бути високим мистецтвом. У період гетьманування К.Г. Розумовського було побудовано чимало архітектурних об'єктів, які нині утрачені і чекають на своє відродження. Історія відбудови гетьманської столиці Кирилом Розумовським залишається не до кінця з'ясованою і потребує подальшого вивчення.

Посилання

1. Письма Малороссийского гетмана графа К.Г. Разумовского к графу М.Л. Воронцову. Архив князя Воронцова. Книга четвертая. – М., 1872. . – 557 с.

2. Полное собрание законов Российской империи. Том 13. – СПб.: Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Ст. 9786. – 957 с.

3. Горностаев Ф.Ф. Дворцы и церкви Юга. – М., 1914. – 92 с.

4. Токарев С. Нововиявлені документи про діяльність «Експедиції Батуринського Глухівського будівництва» на

початку 50-х рр. XVIII ст. // Сіверянський архів. Випуск 2. – Чернігів, 2008. – С. 21–27.

5. Нечипоренко П. Умови робітничої праці на Батуринських та Глухівських «національних строєнях» (На підставі архівних матеріалів 1740–1760 рр.). // Історично-географічний збірник. – К., 1927. – Т. 1. – С. 121–134.

6. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: 36 документів АН України. Ін-т археографії та ін.; Упоряд., автор передмови та комент. В.Й. Горобець; Відп. ред. Л.А. Дубровіна. – К., 1993. – 392 с.

7. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Том 2. Полк Нежинский. – К., 1898. – 560 с.

8. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник під ред. Кудрицького. – К., 1990. – 1006 с.

9. Лазаревский А.М. Исторический очерк Батурина (1625–1760 гг.) // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. Кн. VI. – Отд. II. – К., 1892. – С. 105–122.

10. Нечипоренко П. «Національні строєнія» 1748–65 рр. на Посейм'ї та їх відношення до господарства гетьмана Розумовського. В кн.: Студії з історії України Науково-дослідчої кафедри історії України у Києві. Т. 2. – К., 1929. – С. 45–55.

11. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. – К., 2007. – 267 с.

12. Географической словарь Российскаго государства. Часть I. А–Г. – М., 1801. – 569 с.

13. Оглоблин О. Люди старої України. – Мюнхен, 1959 – 328 с.

14. Лазаревский А.М. По поводу ста лет от дня смерти графа П.А. Румянцева. В кн. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. Том IV. – К., 1898. – С. 1–26.

15. Оглоблин А. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. – К., 1925. – 270 с.

16. Нечипоренко П. Фабрики Розумовского на Посейм'ї. Записки історично-філологічного відділу. Кн. XI. Праці історичної секції за редакціями акад. М. Грушевського та професора О. Грушевського. – К., 1927. – С. 185–208.

17. Лазаревский А.М. Казачья служба в гетманство Розумовского. В кн. Очерки, заметки и документы по истории

Малороссии. Т. III. – К., 1898. – С. 154–156.

18. Павленко С.О. Післямазепинська доба Батурина // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячених 300-літтю Батуринської трагедії / Упорядник В. Коваленко. – К., 2008. – С. 373–399.

19. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских / Оснадацатый век. Исторический сборник, издаваемый Петром Бартевым. Книга вторая. – М., 1869. – С. 260–502.

20. Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О.Б. Коваленко та ін. – Чернігів, 2009. – 882 с.

21. Терех М. Промисловість Батурина доби К. Розумовського (XVIII–XIX) // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячених 300-літтю Батуринської трагедії / Упорядник В. Коваленко. – К., 2008. – С. 400–427.

22. Горбань М. Суд та кари гайдамаків лівобережців у Гетьманщині та Слобожанщині. В кн. Збірник науково-дослідчої кафедри історії української культури. Том X. – Харків, 1930. – С. 127–136.

Терех Н.И. История восстановления Батурина времен гетманства К.Г. Разумовского

В статье исследуются вопросы восстановления Батурина времен гетманства К.Г. Разумовского, контракты с мастерами и бригадами, разнарядки и наряды на привлечение работников для строительства.

Ключевые слова: Батурин, строительство, контракт, гетман, разнарядки.

Terekh M.I. The story of the restoration of Baturyn in the times of Hetman K.H. Rozumovskyi

In article questions of restoration of Baturyn in times of hetman K.H. Rozumovskyi are investigated The contracts with masters and teams of workers, work orders and work tickets are analyzed in it.

Key words: Baturyn, building, contract, hetman, work orders.

13.02.2016 p.